अध्याय 4: अहं च त्वं च

विषय-सूची

5 प्रश्नावली · 9 प्रश्न

प्रश्नावली 1	वयम् अभ्यासं कुर्मः	5 प्रश्न
प्रश्नावली गीतम्	गीतम् – अहं पठामि	1 प्रश्न
प्रश्नावली परियोजना	परियोजनाकार्यम्	1 प्रश्न
प्रश्नावली अतिरिक्तः-1	अतिरिक्तः अभ्यासः – अधोलिखितानां प्रश्नानाम् उत्तराणि संस्कृतेन लिखत	1 प्रश्न
प्रश्नावली अतिरिक्तः-2	अतिरिक्तः अभ्यासः – पट्टिकातः उचितैः पदैः रिक्तस्थानानि पूरयन्तु	1 प्रश्न

प्रश्नावली 1 — वयम् अभ्यासं कुर्मः

प्रश्न 1

उच्चैः पठन्तु अवगच्छन्तु च। (ऊँची आवाज़ में पढ़ें और समझें।) त्वं माता, त्वं पिता त्वं बन्धुः, त्वं सखा, त्वं विद्या, त्वं द्रविणम्, देवदेव! त्वम् एव मम सर्वम्। त्वमेव माता च पिता त्वमेव त्वमेव बन्धुश्च सखा त्वमेव। त्वमेव विद्या द्रविणं त्वमेव त्वमेव सर्वं मम देवदेव॥

हल

यह एक पठन-अभ्यास है — श्लोक को ऊँची आवाज़ में शुद्ध उच्चारण के साथ पढ़ना है और उसका अर्थ समझना है।

श्लोक का भाव: हे देवदेव! तुम ही मेरी माता, पिता, बन्धु, सखा, विद्या और धन हो; तुम ही मेरा सब कुछ हो।

उत्तर: छात्राः स्वयं करिष्यन्ति।

प्रश्न 2

उदाहरणानुगुणम् अधोलिखितेषु वाक्येषु पट्टिकातः उचितैः पदैः रिक्तस्थानानि पूरयन्तु। (पट्टिका: त्वं, युवां, यूयं, अहम्, आवां, वयं) यथा – हे बाल! त्वं छात्रः असि। (क) ..... शिक्षकौ स्वः। (ख) मञ्चे ..... नर्तक्यः स्थ। (ग) अत्र ..... अस्मि। (घ) सभायां ..... गायिके स्थः। (ङ) विद्यालये ..... स्मः। (च) वैद्यालये ..... चिकित्सका असि।

हल

क्रियापद के पुरुष व वचन के अनुसार उपयुक्त सर्वनाम चुनना है।

स्वः (द्विवचन, उत्तमपुरुष) → आवां; स्थ (बहुवचन, मध्यमपुरुष) → यूयं; अस्मि (एकवचन, उत्तमपुरुष) → अहम्; स्थः (द्विवचन, मध्यमपुरुष) → युवां; स्मः (बहुवचन, उत्तमपुरुष) → वयं; असि (एकवचन, मध्यमपुरुष) → त्वं।

उत्तर: (क) आवां शिक्षकौ स्वः। (ख) मञ्चे यूयं नर्तक्यः स्थ। (ग) अत्र अहम् अस्मि। (घ) सभायां युवां गायिके स्थः। (ङ) विद्यालये वयं स्मः। (च) वैद्यालये त्वं चिकित्सका असि।

प्रश्न 3

चित्रं दृष्ट्वा उदाहरणस्य अनुगुणं वाक्यानि लिखन्तु। (चित्र देखकर उदाहरण के अनुसार वाक्य लिखें।) यथा – अहं शिक्षकः अस्मि। आवां शिक्षकौ स्वः। वयं शिक्षकाः स्मः। (क) तन्त्रज्ञ (ख) नर्तक/नर्तकी (ग) चालक (घ) छात्रा (ङ) गायिका (च) अनुवैद्या (छ) लेखक (ज) सैनिक (झ) क्रीडक (ञ) अधिवक्त्री (ट) छात्रा (ठ) धाविका

हल

उत्तमपुरुष में अहम् (एकवचन) → आवां (द्विवचन) → वयम् (बहुवचन); मध्यमपुरुष में त्वं → युवां → यूयम्। संज्ञा का रूप भी वचन के अनुसार बदलता है।

उत्तर: (क) अहं तन्त्रज्ञः अस्मि। आवां तन्त्रज्ञौ स्वः। वयं तन्त्रज्ञाः स्मः। (ख) अहं नर्तकः अस्मि। आवां नर्तक्यौ स्वः। वयं नर्तक्यः स्मः। (ग) अहं चालकः अस्मि। आवां चालकौ स्वः। वयम् चालकाः स्मः। (घ) अहं छात्रा अस्मि। आवां छात्रे स्वः। वयम् छात्राः स्मः। (ङ) अहं गायिका अस्मि। आवां गायिके स्वः। वयं गायिकाः स्मः। (च) अहम् अनुवैद्या अस्मि। आवां अनुवैद्ये स्वः। वयं अनुवैद्याः स्मः। (छ) त्वं लेखकः असि। युवां लेखकौ स्थः। यूयं लेखकाः स्थ। (ज) त्वं सैनिकः असि। युवां सैनिकौ स्थः। यूयं सैनिकाः स्थ। (झ) त्वं क्रीडकः असि। युवां क्रीडकौ स्थः। यूयं क्रीडकाः स्थ। (ञ) त्वम् अधिवक्त्री असि। युवाम् अधिवक्त्र्यौ स्थः। यूयम् अधिवक्त्र्यः स्थ। (ट) त्वं छात्रा असि। युवां छात्रे स्थः। यूयं छात्राः स्थ। (ठ) त्वं धाविका असि। युवां धाविके स्थः। यूयं धाविकाः स्थ।

प्रश्न 4

उदाहरणानुगुणं वाक्यानि परस्परं योजयन्तु। (उदाहरण के अनुसार वाक्यों को परस्पर जोड़ें।) यथा – त्वं बालिका असि। युवां बालिके स्थः। यूयं बालिकाः स्थ।

हल

उदाहरणानुसारं प्रत्येकस्य पदस्य एकवचन-द्विवचन-बहुवचनवाक्यानि (मध्यमपुरुषः — त्वम्/युवाम्/यूयम्; उत्तमपुरुषः — अहम्/आवाम्/वयम्) —

(क) त्वं बालिका असि। युवां बालिके स्थः। यूयं बालिकाः स्थ।
(ख) अहं गायकः अस्मि। आवां गायकौ स्वः। वयं गायकाः स्मः।
(ग) त्वं छात्रः असि। युवां छात्रौ स्थः। यूयं छात्राः स्थ।
(घ) अहं शिक्षकः अस्मि। आवां शिक्षकौ स्वः। वयं शिक्षकाः स्मः।
(ङ) अहं नर्तकी अस्मि। आवां नर्तक्यौ स्वः। वयं नर्तक्यः स्मः।
(च) त्वं गृहिणी असि। युवां गृहिण्यौ स्थः। यूयं गृहिण्यः स्थ।
(छ) अहम् आरक्षकः अस्मि। आवाम् आरक्षकौ स्वः। वयम् आरक्षकाः स्मः।
(ज) त्वं सैनिकः असि। युवां सैनिकौ स्थः। यूयं सैनिकाः स्थ।
(झ) त्वं चिकित्सकः असि। युवां चिकित्सकौ स्थः। यूयं चिकित्सकाः स्थ।
(ञ) अहं तन्त्रज्ञः अस्मि। आवां तन्त्रज्ञौ स्वः। वयं तन्त्रज्ञाः स्मः।

उत्तर: त्वम्–असि / युवाम्–स्थः / यूयम्–स्थ; अहम्–अस्मि / आवाम्–स्वः / वयम्–स्मः (यथा — अहं गायकः अस्मि। आवां गायकौ स्वः। वयं गायकाः स्मः।)

प्रश्न 5

उदाहरणानुगुणम् उत्तराणां प्रश्ननिर्माणं कुर्वन्तु। (उदाहरण के अनुसार उत्तरों के प्रश्न बनाएँ।) यथा – चिकित्सकः कः चिकित्सकः? त्वं कः? (क) त्वं तन्त्रज्ञः। (ख) युवां बालकौ। (ग) यूयं छात्राः। (घ) अहं न्यायाधीशः। (ङ) आवां गायिके। (च) वयं शिक्षिकाः।

हल

'कः' (पुं. एकवचन), 'कौ' (द्विवचन), 'के' (बहुवचन/स्त्री. द्विवचन), 'काः' (स्त्री. बहुवचन) — संज्ञा के लिंग-वचन के अनुसार प्रश्नवाचक पद बदलता है; सर्वनाम के लिए भी तदनुरूप प्रश्न बनता है।

उत्तर: (क) त्वं तन्त्रज्ञः। कः तन्त्रज्ञः? त्वं कः? (ख) युवां बालकौ। कौ बालकौ? युवां कौ? (ग) यूयं छात्राः। के छात्राः? यूयं के? (घ) अहं न्यायाधीशः। कः न्यायाधीशः? अहं कः? (ङ) आवां गायिके। के गायिके? आवां के? (च) वयं शिक्षिकाः। काः शिक्षिकाः? वयं काः?

प्रश्नावली गीतम् — गीतम् – अहं पठामि

प्रश्न 1

गीतम् – अहं पठामि (गीत का सस्वर गायन करें।) अहं पठामि संस्कृतम्। अहं वदामि संस्कृतम्। अहं लिखामि संस्कृतम्। सदैव सुन्दराक्षरम्। अहं स्मरामि मातरम्। अहं भजामि मातरम्। अहं नमामि मातरम्। सदैव भक्तिपूर्वकम्।

हल

यह सस्वर गायन (गीत) अभ्यास है — गीत को लय के साथ गाना है। इसमें उत्तमपुरुष एकवचन की क्रियाएँ (पठामि, वदामि, लिखामि, स्मरामि, भजामि, नमामि) प्रयुक्त हैं।

उत्तर: छात्राः स्वयं करिष्यन्ति।

प्रश्नावली परियोजना — परियोजनाकार्यम्

प्रश्न 1

अस्मद्-युष्मद्-शब्दयोः सर्वाणि रूपाणि स्फोरकपत्रे लिखन्तु। (अस्मद् – युष्मद् शब्द के सभी रूप तालिका/चार्ट पत्र पर लिखें।)

हल

यह परियोजना कार्य है जिसमें अस्मद् (मैं/हम) तथा युष्मद् (तू/तुम) सर्वनामों के एकवचन-द्विवचन-बहुवचन रूप चार्ट-पत्र पर लिखने हैं।

संकेत — प्रथमा में: अस्मद् → अहम्, आवाम्, वयम्; युष्मद् → त्वम्, युवाम्, यूयम्।

उत्तर: छात्राः स्वयं कुर्वन्तु।

प्रश्नावली अतिरिक्तः-1 — अतिरिक्तः अभ्यासः – अधोलिखितानां प्रश्नानाम् उत्तराणि संस्कृतेन लिखत

प्रश्न 1

(क) गौतमः किम् अस्ति? (ख) कः कृषकः अस्ति? (ग) प्रियंवदा किम् अस्ति? (घ) का चिकित्सिका अस्ति? (ङ) मेनका किम् अस्ति?

हल

प्रश्नवाचक 'किम्'/'कः'/'का' के उत्तर में संज्ञा + 'अस्ति' (प्रथमपुरुष एकवचन क्रिया) का प्रयोग किया गया है।

उत्तर: (क) गौतमः चिकित्सकः अस्ति। (ख) राघवः कृषकः अस्ति। (ग) प्रियंवदा शिक्षिका अस्ति। (घ) सुमित्रा चिकित्सिका अस्ति। (ङ) मेनका छात्रा अस्ति।

प्रश्नावली अतिरिक्तः-2 — अतिरिक्तः अभ्यासः – पट्टिकातः उचितैः पदैः रिक्तस्थानानि पूरयन्तु

प्रश्न 1

उदाहरणानुगुणम् अधोलिखितेषु वाक्येषु पट्टिकातः उचितैः पदैः रिक्तस्थानानि पूरयन्तु। (पट्टिका: त्वं, युवाम्, यूयम्, अहं, आवां, वयं) (क) ..... पत्रकाराः स्मः। (ख) ..... गायकौ स्वः। (ग) ..... सैनिकः अस्मि। (घ) ..... गायकः असि। (ङ) ..... पाचकौ स्थः। (च) ..... सैनिकाः स्थ।

हल

स्मः (बहुवचन, उत्तमपुरुष) → वयं; स्वः (द्विवचन, उत्तमपुरुष) → आवां; अस्मि (एकवचन, उत्तमपुरुष) → अहं; असि (एकवचन, मध्यमपुरुष) → त्वं; स्थः (द्विवचन, मध्यमपुरुष) → युवाम्; स्थ (बहुवचन, मध्यमपुरुष) → यूयं।

उत्तर: (क) वयं (ख) आवां (ग) अहं (घ) त्वं (ङ) युवाम् (च) यूयं